

ETNIKAI FÖLDRAJZ ÉS A NEMZETIESÍTÉS ANTROPOLÓGIÁJA

TÁTRAI PATRIK*

Utak és értelmezések napjaink magyarországi etnikai földrajzi kutatásaiban

Bevezetés

Immár harminc éve, hogy a II. világháború utáni első magyarországi etnikai földrajzi munkák, illetve etnikai térképek napvilágot láttak Kocsis Károly révén. E tudományág jellemzőit szeretném bemutatni a következőkben.

Célom, hogy napjaink hazai etnikai földrajzi kutatásait a recens nemzetközi tendenciák viszonyában mutassam be. Tanulmányomban kitérek az etnikai földrajz definíciójára, diszciplináris helyzetére, vizsgálati témáira hazai és nemzetközi példákon keresztül, valamint részletesen bemutatom a tudományág hazai tagozódását témák, irányzatok, a kulcskérdések, a vitás pontok, valamint az egyes irányzatok jelentősebb művelői szerint. Mindezek segítségével azt igyekszem feltárni, hogy melyek a hazai etnikai földrajz főbb „kitörési pontjai”, mely témák mentén újulhat meg, kapcsolódhat jobban a nemzetközi trendekhez, vagy akár a nem földrajzos hazai etnikai tematikájú kutatásokhoz.

---

* Tátrai Patrik, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest, főmunkatárs,
tatraipatrik@gmail.com

A hazai etnikai földrajz definíciója, diszciplináris helyzete

A hazai etnikai földrajz megszületése/újjaszületése azt a késő-Kádár-korszakbeli társadalmi folyamatot tükrözi, amelyben immár nem lehetett teljesen elhallgatni a II. világháború után szőnyeg alá söpört, etnikai gyökerű problémákat. Az 1980-as évektől széles körű igény jelentkezett elsősorban a határon túli magyarok számának, területi elhelyezkedésének megismerésére. Jogos kérdés, hogy megszületett avagy újjaszületett-e az etnikai földrajz. Részben mindkettő igaz, hiszen e diszciplína egyrészt támaszkodik a két világháború közötti térszemléletű etnikai kutatások módszertanára és helyenként a szemléletére is, másrészt természetesen új utakat, új módszereket is alkalmaz.

Mi is az az etnikai földrajz? A szakmai körökben eddig alapjaiban meg nem kérdőjelezett, és a felsőoktatási tankönyvekben szereplő definíció szerint – amelyet az 1990-es évek elején Kocsis Károly a szovjet Földrajzi enciklopédiai szótárból importált – az etnikai földrajz „a világ, egyes országok, régiók etnikumainak (múltbéli és jelenlegi) térbeli eloszlásának sajátosságait (etnikai határaikat, dinamikáját, népességszámát stb.) kutatja. Szoros a kapcsolata a történeti földrajzzal és az etnikai demográfiával. Az etnikai közösségek és a földrajzi környezet közötti kapcsolatokat történelmi távlatban vizsgálja, rámutatva a természeti faktorok jelentős, és a társadalmi–gazdasági viszonyok meghatározó szerepére.”¹ A definíciót vizsgálva négy sajátosság ötlük az ember szemébe. Elsősorban az, hogy a meghatározás az adott kor (és származási helyének) társadalmi–gazdasági viszonyait tükrözi.² Másodsorban a meghatározás rendkívül szűken értelmezi az etnikai földrajz vizsgálati körét (csak „térbeli eloszlásának sajátosságait” tartja kutatandónak). Szintén szembeötlő a definíció által képviselt makroperspektíva (amelyben a „világ, egyes országok, régiók” jelentik a vizsgálati szintet, tehát a települési és az az alatti szint nem), illetve a testvértudományok szűkre szabott köre – utóbbiakat

---

¹ Trjosnyikov, Alekszej Fjodorovics: *Geograficeszkij enciklopedyiceszkij szlovar*, 1988, i. m., 351.; idézi Kocsis Károly: *Etnikai földrajz...*, 2002, i. m., 313.

² Farkas György: *Elméleti megfontolások az etnikai földrajz meghatározása kapcsán*. 2006, i. m., 312.

Kocsis is kibővíti a néprajzzal, a demográfiával, a szociológiával, a politológiával és a történettudománnyal.³

A fenti definíció részleges újragondolása Farkas György nevéhez fűződik, aki közel két évtizeddel később – érzékelve a definíció nem kielégítő voltát – próbálta saját tapasztalatai alapján kiegészíteni a meghatározást. Definíciója nem szakad el teljesen a korábitól, ám lényegesen komplexebb annál: „[...] az etnikai földrajz általánosságban az egyes etnikumokat, népcsoportokat hivatott megjeleníteni a földrajzi térben. Az idesorolható kutatások földrajzi irányultságából következő sajátos célja pedig az elterjedést meghatározó ok-okozati viszonyok feltárása, illetve az elterjedés jellegének a leírása lehet.”⁴ E definíció még mindig az etnikai földrajz „klasszikus” vonulatának (lásd később) táptalaján áll, azonban a korábinál sokkal átfogóbb meghatározás, amely megfelelő kiindulási alap lehet majd egy következő definícióhoz.

Miután tisztáztuk, hogyan is definiálták eddig hazánkban az etnikai földrajzt, érdemes elhelyezni a földrajzon belül. Magyarországon, a téma relatív fontos társadalmi súlya, valamint – például a szomszéd országokhoz képest – jelentős kutatottsága okán az etnikai földrajzt a népességföldrajz aldiszciplínájaként,⁵ sőt, néha a társadalomföldrajzon belüli önálló diszciplínaként⁶ szokták besorolni.

A hazai etnikai földrajz nemzetközi összevetésben

A kortárs nyugati (nyugat-európai és észak-amerikai) etnikai földrajz gyökeresen eltér a magyartól. A különbségek hátterében több tényező húzódik. Elsősorban a különböző történelmi fejlődés, a nacionalizmusok különbségei, illetve az eltérő etnikai térszerkezet szerepét kell megemlíteni. A nemzet értelmezésében általánosságban megfigyelhető kelet–nyugat különbséget, amit leginkább a kulturális versus politikai nemzet dichotómiájaként ábrázolnak, alapvetően a nacionalizmus törekvései között megfigyelhető különbség alakította

³ Kocsis Károly: *Etnikai földrajz...*, 2002, i. m., 314.

⁴ Farkas György: *Elméleti megfontolások...*, 2006, i. m., 314.

⁵ Bajmócy Péter: *Általános etnikai és vallásföldrajz*, 2009, i. m., 7; Köszei Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 223.

⁶ Kocsis Károly: *Etnikai földrajz*, 2002, i. m., 313.

ki;⁷ hiszen az aktuális nemzetfelfogás politikai kérdés, és mint ilyen, gyakran változhat.⁸ Az eltérő nemzetfelfogások az etnikai csoport értelmezésében is különböző megközelítést adnak: „bár mind a két felfogásban jelen van az ’ők és mi’ kettőssége, [...] a kultúrnemzeti megközelítés az etnikai csoportot tudati kritériumok alapján meghatározható (így felmérhető) valós, az államnemzeti álláspont a társadalmi szerveződés velejárójaként kialakuló nem valós csoportnak tételezi.”⁹

A fenti tényezők alapján azt állíthatjuk, hogy a nyugat-európai társadalmak alapvető problémáit nem lehet az etnicitás kérdésköréből levezetni, az etnikai kérdés csak elvétve lett politikai feszültségek kiváltója,¹⁰ hiszen „az államalkotó nép mellett élő más etnikai közösségek tagjai (!) (tehát nem kollektívan, hanem egyénileg) ’elvileg’ nem kisebbségi státusba jutottak (süllyedtek), hanem éppen az államalkotó nép részeivé emelkedtek.”¹¹ Nyugat-Európában az etnicitás kérdése csak az 1960-as évektől jelenik meg igazán – a bevándorlással összefüggésben. Más megközelítésben azt mondhatjuk, hogy míg napjainkban keleten „etnikai kérdés” van, addig nyugaton „bevándorló-kérdés” – aminek természetesen vannak etnikai vonatkozásai is. Ennek megfelelően a 20. század közepéig többnyire keleten lett fontos szerepe a térszemléletű etnikai kutatásoknak, míg nyugaton csak a 20. század második felétől kibontakozó új migrációs folyamatok nyomán élénkültek meg.¹²

⁷ Részletesen lásd Kántor Zoltán: *Hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet*, 2007, i. m., 81., 87.; Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 216–217, 222.

⁸ Például Magyarországon az elmúlt 150 évben többször is változott a politikai és a kulturális megközelítés súlya a nemzet értelmezésében (vö. A. Gergely András: *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*, 1997. i. m., 47).

⁹ Keményfi Róbert: *A magyar nemzeti tér megszerkesztése*, 2006, i. m., 102.

¹⁰ Ez alól természetesen kivétel a II. világháború előtti Németország, ahol az etnikai földrajznak jelentős szerepe volt.

¹¹ Uo., 104. Kőszegi és Bottlik megközelítésében „a nemzet fogalmának kétféle értelmezésében (államnemzet és kultúrnemzet) már benne rejlik a különbség, hiszen csupán az utóbbi esetben lesz jelentősége az eltérő kulturális jegyekkel rendelkező etnikumoknak egy államon belül”. (Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 222.)

¹² A fentiek csak Nyugat-Európára vonatkoznak; az Egyesült Államokban már az 1. világháború időszakától jelen volt a földrajzban az etnicitás kutatása (vö. Jordan, Terry – Rowntree, Lester: *Human Mosaic...*, 1986, i. m., 273.)

A fentiekből következően nyugaton az etnikai földrajz diszciplináris helyzete is számottevően különbözik a hazaitól; a brit, német, francia földrajzon belül különálló aldiszciplinává nem fejlődött, elsősorban a népességföldrajz, a politikai földrajz, valamint a kulturális földrajz keretein belül maradt.¹³ Az USA-ban helyzete némileg ellentmondásos: bár Jordan és Rowntree, valamint Kőszegi és Bottlik szerint is külön aldiszciplinaként (Ethnic Geography) jelenik meg,¹⁴ ennek ellenére például a *The Dictionary of Human Geography*-ban nincs bejegyzés ethnic geography néven,¹⁵ illetve, ha tágabban tekintjük, még a wikipédián sincs e tudományág saját oldala, ami azért jelzésértékű. Ugyanakkor például az Amerikai Földrajzi Társaságnak (*Association of American Geographers – AAG*) létezik egy etnikai földrajzi csoportja (*Ethnic Geography Specialty Group – EGSG*). A tudományág diszciplináris elhelyezése azért sem könnyű, mivel a téma művelői a legkülönbözőbb szakterületekről jönnek.¹⁶

Keleten, azaz a (poszt)szocialista térségben az etnikai földrajz helyzete régióként eltérő. A Szovjetunióban a téma – amely az internacionalista szocializmus nemzeti integráló erejét volt hivatott bemutatni, szemben a kapitalista társadalmak kisebbségeket megkülönböztető mechanizmusaival – már az 1960-as évektől jelentős, itt a földrajzon belül önálló diszciplinának számít.¹⁷ A Szovjetunióhoz hasonlóan az etnikailag sokszínű egykori Jugoszláviában már az 1970-es évektől vizsgálták az etnikai kérdések térbeli vonzatait. Később az etnikai konfliktusok, az ország szétszakadása, és a – részben etnikai alapú – területi igények csak fokozták e kutatási irány tevékenységét az utódállamokban. Magyarországhoz hasonlóan Lengyelországban is főként a határon

¹³ Kocsis Károly: *Etnikai földrajz...*, 2002, i. m., 313; Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 224–225.

¹⁴ Jordan, Terry – Rowntree, Lester: *Human Mosaic...*, 1986, i. m., 273; Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 225.

¹⁵ Gregory, Derek és mások: *The Dictionary of Human Geography*, 2009.

¹⁶ Gaile és Willmott az amerikai földrajzot vizsgálva például a regionális földrajzon belül helyezte el az American Ethnic Geography-t (Gaile, Gary – Willmott, Cort: *Geography in America...*, 2003, i. m.). Az USA-ban a korábban döntően használt American Ethnic Geography kategóriát csak a 2000-es évek első felében váltotta fel az Ethnic Geography megnevezés – az EGSG nevében is.

¹⁷ Kocsis Károly: *Etnikai földrajz...*, 2002, i. m., 318; Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 224.

túli nemzetrészek jelentősége hívta életre a tudományágat az 1990-es évek elejétől. A fentiekén kívül megemlítendő még Ausztria, ahol a közvetlen keleti szomszédságukban tapasztalható bonyolult etnikai viszonyok megismerésére bontakoztak ki földrajzi szemléletű kutatások.¹⁸ Ugyanakkor a többi országban, ahol jelentős nagyságú etnikai csoportok élnek (például Bulgária, Románia, Szlovákia) az elmúlt két és fél évtizedből csak néhány tanulmány sorolható az etnikai földrajzi címke alá.

A diszciplináris helyzet különbségein kívül számos egyéb különbség is feltűnik a hazai és a nyugati etnikai földrajz között, például a téma definiálásában, értelmezésében. Az angolszász irodalomban nincs egységes definíció az etnikai földrajzra, több meghatározást is találhatunk. Az általam fellelt korábbi definíciók általában tág meghatározások, amelyek lényege, hogy az etnikai földrajz az etnicitás térbeli és (nem természeti) táji/környezeti aspektusait vizsgálja.¹⁹ Ezzel szemben az újabb meghatározások már egzaktabb definícióra törekednek, és elsősorban az etnikai csoport által alakított térre helyezik a hangsúlyt,²⁰ azaz a korábbi, statikusnak ható definíciók helyett egy dinamikusabb megközelítést alkalmaznak. A hazai meghatározásokkal összevetve tehát teljesen más megközelítést, fogalmakat és hangsúlyokat találunk.

Ugyanígy eltérnek a vizsgálati kérdések is. Régióink etnikai tarkasága miatt a magyarországi kutatásokat az etnikai térszerkezeti

---

¹⁸ A földrajzi szemléletű etnikai kutatások történetéről és regionális jellemzőiről részletesebben lásd Kocsis Károly: *Etnikai földrajz...*, 2002, i. m., 314–319; Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 223–225.

¹⁹ „Ethnic geography is the study of the spatial aspects of ethnicity” (Jordan, Terry – Rowntree, Lester: *Human Mosaic...*, 1986, i. m., 273); „The study of ethnic geography is the study of spatial and ecological aspects of ethnicity” (Jordan, Terry – Rowntree, Lester: *Human Mosaic...*, 1997, i. m., 316).

²⁰ „American ethnic geography encompasses the geographic dimensions and experiences of ethnic groups in the United States and Canada” (Estaville, Lawrence és mások: *American Ethnic Geography...*, 2003, i. m., 586); „Ethnic geography explores the impact of movements, adjustments and the formation of landscapes and places forged by the actions of ethnic groups” (Frazier, John: *Race, Ethnicity and Place in a Changing America: A Perspective*, 2010, i. m., 14); „Ethnic geography is the theoretical investigation and application of geographic knowledge and geospatial techniques to the experiences and spatial dynamics of ethnic groups.” (EGSG honlap: <http://www.uwec.edu/geography/ethnic/bylaws.html>)

kutatások dominálják,²¹ ahol a fő kérdések a hol vannak, hányan vannak, hogyan változott; míg a kapcsolódó gazdasági-társadalmi jelenségek bemutatása sokszor nem elég hangsúlyos (a hatalmi-politikai szálát leszámítva). Ezzel szemben nyugaton a kutatások sokszínűbbek, bár általában a városi terekre összpontosítanak. Fontos részét képezi a vizsgálatoknak az etnicitás körébe tartozó elméletek kidolgozása (például asszimilációval, szegregációval, identitással, migrációval kapcsolatban).²² A gyökeresen különböző kutatási témákra jó példa a 2012-es AAG konferencia is, ahol az „Issues in Ethnic Geography” három szekciójában²³ az alábbi címekkel hangzottak el előadások:

- Spatial Variations in Anti-Semitism in the United States
- Migrant Residential Assimilation in Sydney, Australia: Geographic Scale and Spatial Microsimulation
- Ethnic Health Disparities in Texas: The Texas Health Atlas
- Hmong Health Care in the U.S. and Cultural Conflict: Changing Trends During the Last Decade
- Enduring Themes of Contemporary Greek-American Ethnic Identity
- Time-space trajectories, the residential neighborhood, and inter-ethnic contact and attitudes
- Remembering/Contesting the Old/New Neighborhood: Jewish Suburbanization and the Memory of Place in Buffalo, NY
- The Frogtown Hmong Farmers' Market of Saint Paul: Boon for Community-Wide Food Security and Food Justice, or Exclusive Coping Strategy?
- Ethnic mining communities of the Choctaw Nation in Oklahoma
- Neighborhood Racial and Ethnic Transition across US Cities, 1970-2010
- Problematic Issues of Data on Race in Puerto Rico

---

²¹ Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 223.

²² Vö. Airiess, Christopher – Miyares, Ines: *Exploring Contemporary Ethnic Geographies...*, 2007. i. m., 11–22; Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 222.

²³ E három szekció mellett még több mint tíz szekció szerveződött az etnicitás, az etnikai földrajz témái köré.

- Ethnicity, Natural Resources and Cultural Diversity for National Development
- Korean-Chinese ethnic enclave in Seoul
- Consolidating Movements, Spatializing Presence: How Private Foundations Transformed Oakland Nonprofit Organizations
- The spatiality of supranational Chinese identity in Indonesia

Ha csak ezeket a témákat tekintjük, akkor jól látható, hogy a vizsgálatok homlokterében olyan témák állnak, mint az asszimiláció, identitás, etnikai csoportok egészségi szolgáltatásokhoz való hozzáférése (a társadalmi feszültségek indikátoraként), interetnikus viszonyok, etnikai gazdaság; amelyek összességében napjaink társadalmon belüli feszültségeinek leképződését vizsgálják, valós társadalmi gondokra, jelenségekre reflektálnak. Emellett természetesen megjelennek a posztmodern megközelítések (például emlékezetföldrajz), valamint elméleti kérdések is (az etnicitásra és a rasszra vonatkozó adatok kérdése). Az azonban egyértelmű, hogy e témák alig kapcsolódnak a magyarországi etnikai földrajzos kutatási területekhez.

A hazai kutatások lehetséges nemzetközi kapcsolódási pontjait vizsgálva Kőszegi és Bottlik sem elsősorban ezen témáknál lát lehetőséget, sokkal inkább a nacionalizmus, az etnikai konfliktusok, a rasszok és etnicitás kapcsolatának, az identitás, a városi etnikai folyamatok és a migráció kérdéskörének kutatásában,²⁴ amelyeket – megítélésem szerint – kiegészíthetjük az asszimiláció és a szegregáció vizsgálatával.

A hazai etnikai földrajz főbb irányzatai, művelői és kulcskérdései

Elérkeztünk tehát ahhoz a ponthoz, ahol részletesebben meg kell vizsgálnunk, mivel foglalkozik a magyarországi etnikai földrajz, milyen irányzatok léteznek és ezekhez mely kutatók neve köthető?²⁵

---

²⁴ Uo., 222–223.

²⁵ Fontos megjegyezni, hogy az alábbi irányzatok természetesen nem választhatók el tisztán egymástól, a legtöbb kutatás, publikáció nem sorolható be csak és kizárólag egyik vagy másik kategóriába.

A hazai etnikai földrajz 1980-as évekbeli kezdeteit, illetve az 1990-es éveket a „klasszikus irányzat” dominálta, amely egybeforrott Kocsis Károly nevével. Ezen irányzat kutatási témái a korábban leírt definíciónak megfelelően alakultak, azaz főként az etnikai statisztikai adatok térbeli vonatkozásait elemzik. E kutatások meghatározó eleme a történeti dimenzió, azaz a változások bemutatása. A rendszerváltás időszakában jelentős társadalmi érdeklődés is kísérte e témát, mivel addig megbízható információ nem állt rendelkezésre a határon túli magyaroknak, vagy akár a hazai kisebbségeknek a II. világháború óta jelentősen megváltozott számával, területi elhelyezkedésével kapcsolatban. Ezen irányzat legismertebb „termékei”, amik a nagyközönséghez és a tágabb szakmához is a legkönnyebben eljutnak: a – sokszor önálló kiadványként megjelenő – etnikai térképek.

Az 1990-es évek közepén Keményfi Róbert révén jelentek meg, majd az ezredforduló után jelen sorok írója is folytatta a mikroszintű etnikai kutatásokat. E vizsgálatok a statisztikai adatok által kirajzolt képet helyi terepmunka elvégzésével, a lokális etnikai folyamatok bemutatásával igyekeztek árnyalni,²⁶ tehát a földrajz, a néprajz és a szociológia megközelítéseit is alkalmazzák.

Időrendi sorrendben a harmadik irányzat, amely Bottlik Zsolt és Farkas György nevéhez köthető, az ezredforduló környékén jelent meg. Ezen irányzat magára az etnikai térszerkezet kutatására helyezi a hangsúlyt, főként matematikai–statisztikai módszerek, illetve a regionális tudomány eszközkészletének bevonásával.²⁷ Ehhez az irányzathoz sorolhatók azok a – döntően a Pécsi Egyetemen zajló – kutatások, amelyek szintén matematikai–statisztikai módszerekkel dolgoznak, de nem a népességföldrajz, hanem a politikai földrajz felől közelítik meg a kérdést.²⁸

E három irányzat vizsgálati terei főként a Kárpát-medence vegyes etnikumú területei. A kutatások kezdetben inkább a határon túli magyar kisebbség viszonyainak feltárására irányultak, de a

---

²⁶ Keményfi Róbert: *Földrajzi tér és etnicitás...*, 2010, i. m., 109.

²⁷ Például Farkas György: *A nemzetiségi megoszlás...*, 2000; Bottlik Zsolt: *Statisztikai módszerek...*, 2001, i. m.

²⁸ Például Léphaft Áron – Németh Ádám – Reményi Péter: *Ethnic diversity...*, 2014, i. m.

magyarországi helyzet (elsősorban a cigányság) bemutatása is hamar a kutatások fókuszába került.

A fentiekhez hasonló, a kutatás célterületét illetően mégis valamelyest eltérő a regionális földrajzi alapokra építő irányzat, amelynek fő – de nem kizárólagos – terepe a Balkán etnikailag sokszínű terepe. Napjainkban főként Bottlik Zsolt és Kőszegi Margit képviseli ezt a vonalat. Ezen irányzat nemcsak a hol és a kik kérdésére keresi a választ; összefüggéseket mutat be az etnicitás és egyéb társadalmi jelenségek, problémák között, mint például az előregedés vagy a regionális egyenlőtlenségek.²⁹ Hazai terepen elsősorban a cigányság és a regionális fejlettség, illetve szociális mutatók (például foglalkoztatási és jövedelmi viszonyok) kapcsolatában születtek tanulmányok.³⁰

Jól látható, hogy e négy irányzat közül három alapvetően statisztikai adatokra épít. Erre a gyakorlatra, valamint a két világháború közötti szemlélet, módszerek továbbélésére reagál a kritikai irányzat, amely gyakorlatilag tíz éve jelent meg Keményfi Róbert révén. A kritikai irányzat több, problematikus pontra is reflektál, úgy, mint az etnicitás és a tér viszonya, az etnikai adatok értelmezhetősége, az etnikai térképezés problematikái, az etnikai földrajz/térképezés és a politika kapcsolata, valamint a két világháború közötti szemlélet és a veszteség-olvasat megjelenése.³¹

Részben a fenti irányzat hatására, részben a klasszikus irányzat egyes területeinek a „kimerülésével”³² egyre több kutató, döntően doktoranduszok, a nemzetközi trendeket igyekszik meghonosítani, például az asszimiláció³³ és a szegregáció³⁴ elméleti vizsgálatával,

²⁹ Például Bottlik Zsolt – Gyuris Ferenc: *The Connection...*, 2010, i.m.; Kőszegi Margit: *Az öregedő társadalom...*, 2010, i. m.

³⁰ Például Pásztor István Zoltán – Péntes János: *Foglalkoztatási krízis...*, 2012, i. m.

³¹ Vö. Keményfi Róbert: *Földrajzi tér és etnicitás...*, 2010, i.m.

³² A Kárpát–Pannon-térség etnikai térképének létrehozásával (Kocsis Károly – Tátrai Patrik: *A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata...*, 2012, i.m.) tágabb régiók települési szintű etnikai térképezése, illetve az etnikai történet feltárása megtörtént; ebben a témában új kutatásra nincs szükség, az aktuális népszámlálási adatokat pedig bármikor térképre lehet vetíteni. Utóbbi feladatot egyre inkább az adott országok kisebbségkutató intézetei végzik el.

³³ Pfenning Viola: *Asszimiláció vagy kirekesztettség?* 2012, i. m.

³⁴ Gyapay Borbála: *A városi szegregáció...*, 2012, i. m.

továbbá a szimbolikus térfoglalás,³⁵ a szimbolikus geográfia,³⁶ illetve turizmus és etnicitás kapcsolatának kutatásával.³⁷ Ugyanígy megjelentek az új bevándorló közösségek (például kínaiak) területi jellegzetességeit vizsgáló, alapvetően Budapestre fókuszáló, a hagyományos etnikai földrajztól némileg eltérő módszereket alkalmazó első tanulmányok.³⁸ Emellett az etnikai földrajz megújulásának igénye (és talán az útkeresés) is tükröződik egyre több tanulmányban, melyek az új elméleti alapok, új irányzatok szükségességére hívják fel a figyelmet.³⁹

Az előzőekben vázolt főbb irányzatok alapján már felsejlenek azok a kérdéskörök, amelyek mentén szakmai viták, törésvonalak bontakoznak ki. Közülük talán a legfontosabbak nem is a szorosan értelmezett etnikai földrajzhoz, hanem az etnikai térképezéshez köthetők. A többes szám azért indokolt, mert rögtön (legalább) két problematikus terület bontakozik ki az etnikai térképezés kapcsán. Az első az etnicitás térképezhetőségéhez köthető: a kritikai megközelítés szerint ugyanis a statikus térképi ábrázolás nem adhatja vissza az etnicitás állandóan változó voltát, dinamikáját.⁴⁰ Ehhez kapcsolódóan – hiszen a térképekhez mérhető statisztikai adatok kellene – Keményfi magát az etnikai statisztikát is problémának tartja, mivel az egyszavas statisztikai adatok nem adhatják vissza „az etnikai dinamika komplex folyamatát.”⁴¹ Azonban ha nincs etnikai adat, nincs makroszintű, statisztikai adatokra építő kutatás sem, ami

³⁵ Eröss Ágnes: *Nemzeti szimbólumok...*, 2010, i. m.

³⁶ Ilyés Zoltán: *Etnicitás és szimbolikus geográfia...*, 2010, i. m.

³⁷ Horváth Alpár – Michalkó Gábor: *Az etnicitás turizmusföldrajzi értelmezése...*, 2014, i. m.

³⁸ Irimiás Anna: *Az új kínai migráció...*, 2009, i. m.; Kőszegi Margit – Pfening Viola: *Külföldiek Budapesten az ezredfordulón...*, 2010, i. m.

³⁹ Például Farkas György: *Elméleti megfontolások...*, 2006, i. m.; Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m.; Szentpáli Áron: *Az etnikai földrajz...*, 2013, i. m.

⁴⁰ Keményfi Róbert: *Földrajzi tér és etnicitás...*, 2010, i. m., 105.

⁴¹ Uo., 105. „Egy alapvetően társadalomtudományi terminus rugalmas, plazmaszerű értelmezési mezejébe tehát az etnikai hovatartozás objektív adatkénti rögzítése, majd az adatok térképi fixálása nem fér bele.” (Uo., 106). Az etnikai adatforrások, adatok értelmezhetőségéről, valamint az ehhez kapcsolódó csoportképzésről – más megközelítésben – l. még Tátrai Patrik: *Nemzetiségek a térben...*, 2010, i. m., 55–56; és Szentpáli Áron: *Az etnikai földrajz...*, 2013, i. m., 106.

jelentős módszertani feszültséget jelent a klasszikus és a matematikai–statisztikai irányzatok, illetve a kritikai irányzat között. Ugyanakkor megfontolandó, hogy (1) a népszámláláson gyűjtött adatok azért mégiscsak tartalmaznak értékes információkat az etnicitásról, főképp azon esetekben, amikor több választ is lehet adni a ’mi a nemzetisége/anyanyelve’ kérdésre; tehát helyesen értelmezve, a módszer korlátait bemutató ezen adatokat érdemes elemezni, hiszen rajtuk keresztül fontos társadalmi folyamatokról értesülhetünk (például adott népszámláláson a nemzetiségükről nem nyilatkozók száma, többes kötődésűek száma). Másrészt (2) a térképi statikusságot (amely egy adottság, hiszen az idő kielégítő térképezését még mindig nem találták fel) több térkép készítésével ellensúlyozni lehet, és így már nem egy állapotot, hanem egy folyamatot lehet bemutatni, amely bár az etnicitás szituatív jellegét nem tudja visszaadni, de nem is feltétlenül ez a célja.

Az etnikai térképezéssel kapcsolatban felmerülő másik jelentős probléma annak politikai befolyásoltsága (a múltban és a jelenben egyaránt), és az etnikai térképezés hazai múltjához való viszonyulás. A hazai etnikai térképezés terhes múltja, politikai befolyásoltsága, sőt, a politikával való összefonódása egyértelmű, bár korántsem annyira, mint például Németországban, ahol a két világháború között a térképezés egyértelműen propagandacélokat szolgált, a német területi terjeszkedéshez szolgáltatott etnikai alapú ideológiai és kartográfiai hátteret. Nem véletlen tehát, hogy német nyelvterületen a II. világháború után teljesen szakítottak a korábbi módszerrel, és – egy-két évtizedes hallgatás után – a kritikai megközelítés vált meghatározóvá.⁴²

Mivel hazánkban az etnikai kartográfia nem járatódott le ilyen mértékben, így a szinte változatlan keretek közti újbóli felbukkanása sem meglepő. Ehhez kapcsolódik a *Föld és Ember* folyóirat hasábjain lezajlott vita, amelyben a magyar etnikai térképezés múltját és jelenét Wolfgang Aschauer tekintette át, megállapítva, hogy „az etnikai térképezés az etnopolitika szerves alkotórésze, pontosan úgy, mint ahogyan az etnopolitika is központi eleme a nemzetiségi kartográfiának.”⁴³ Az – egyébként tárgyi tévedésekben

---

⁴² Például Guntram, Henrik Herb: *Under the Map of Germany*, 1997, i. m.; Schults, Hans-Dietrich: *Suggestiv und doch war...*, 2011, i. m.

⁴³ Aschauer, Wolfgang: *Etnikai térképezés és etnopolitika*, 2009, i. m., 60.

gazdag – tanulmány kritikájára Kocsis Károly válaszolt, aki az 1989 utáni időszak etnikai térképezését „vegytisztán politikamentesnek” nevezte.⁴⁴ Habár vegytisztán politikamentesnek nehezen nevezhető bármely kutatás, amelyre az állam is ad pénzt, illetve amely megrendelésre készül, az azért egyértelmű, hogy az 1989 utáni időszak sokkal kevésbé fonódott össze a politikával, kevésbé szolgál politikai célokat, mint az 1945 előtti. A fenti vitán kívül elsősorban Keményfi Róbert az, aki az etnikai kartográfia múltjának, politikai összefonódásának kritikai megközelítését nyújtja. Keményfi ezen térképeket a hatalmi beszédmód egyik formájaként aposztrofálja, és bemutatja az etnikai térképezés szerepét a magyar nemzetépítésben. Megállapítja, hogy nincsenek, nem is lehetnek teljesen objektív, illetve semleges etnikai térképek.⁴⁵ A vázolt törésvonal két oldala tehát elsősorban szemléletbeli különbségeket,⁴⁶ illetve a magyar etnikai térképezés örökségéhez való viszonyulást mutatja.⁴⁷

A fent ismertetett viták mellett egyéb kulcskérdéseket is találunk, amelyek alapvetően tagolják az etnikai földrajzi munkákat. Ezek közül az egyik legfontosabb a lépték kérdése. A már a korábban bemutatott irányzatoknál is látható volt, hogy az etnikai földrajz

⁴⁴ Kocsis Károly: *Gondolatok...*, 2009, i. m., 43.

⁴⁵ Keményfi Róbert: *Nemzetiségi térképek...* II., 2011, i. m., 70, 74.

⁴⁶ A szemléletbeli különbségekbe beletartoznak a fogalomhasználat (pl. „etnikai bástya”, „veszélyeztetett magyar szóróvány”), lásd Keményfi Róbert: *Nemzetiségi térképek...* II, 2011, i. m., 72.

⁴⁷ Ehhez kapcsolódóan érdemes tenni egy rövid nemzetközi kitekintést. Nyugat-Európában arányaiban jóval kevesebb etnikai térkép lát napvilágot, és azok is elsősorban az etnikai szegregációt térképezik. Az etnikai térképekkel szembeni kritikai megközelítés főként Németországban létezik (vö. Keményfi Róbert: *Földrajzi tér és etnicitás...*, 2010, i. m., 113; Szentpáli Áron: *Az etnikai földrajz...*, 2013, i. m., 107), talán ezért sem véletlen Holger Fischernek és Wolfgang Aschauernek a magyar etnikai térképezést érintő elemzése, kritikája (Fischer, Holger: *Nemzeti kisebbségek...*, 1995, i. m.; Aschauer, Wolfgang: *Etnikai térképezés és etnopolitika...*, 2009, i. m.). Ezzel szemben a legtöbb etnikai térképet készítő USA-ban nem terhelt az ez irányú térképezés múltja, az integrációt elősegítő alkalmazott tudományként tekintenek rá, éppen ezért nem kapcsolódik hozzá negatív konnotáció, így nem is alakult ki a hazaihoz vagy a németországihoz hasonló diskurzus. Ennek következtében az USA-ban egészen részletes, esetenként akár az egyént alapegységül választó térképek is készülnek (pl. Cable, Dustin: *2010 Racial Dot Map...*, 2013, i. m.), sőt, sokszor az etnikai hovartartozást egyéb jelenségekkel (például választói magatartás) együtt ábrázolva magyarázó faktorként mutatják be.

egyes ágait nagyban meghatározza a lépték. Így a klasszikus irányzatot leginkább a makroszintű, a matematikai–statisztikait a mezoszintű megközelítés jellemzi, míg a mikroszintű a nevében hordozza az alkalmazott kutatási módot. E három léptékhez tehát igen különböző módszerek, adatforrások és vizsgálati kérdések tartoznak.⁴⁸ Sőt, ha Keményfi kritikai megközelítését alkalmazzuk, akkor makroszinten nem is értelmezhető az etnicitás kutatása.⁴⁹

Az etnikai földrajzi kutatások kapcsán több elvi, illetve kutatásetikai kérdés is felmerül. Szentpáli a mikroszintű (települési) kutatások esetében veti fel, hogy az ott alkalmazott ún. társadalmi minősítéses módszer elvi szempontból bizonyos mértékig aggályosnak tekinthető.⁵⁰ E módszer lényege, hogy a helyi viszonyokat és a lakosságot jól ismerő informátorok etnikai minősítése alapján állítják össze az adott település nemzetiségi adatait. A metódus valóban felvet aggályokat annak függvényében, hogy mi a módszer alkalmazásával az elérni kívánt cél. Elvi szempontból hibásnak tekinthető megközelítés – amit magam is elkövettem pályakezdő időszakom egyes tanulmányaiban –, ha a kapott eredményeket a népszámlálás kontrolljának vagy a népszámlálás torzításaitól mentes adatbázisnak tekintjük.⁵¹

Egyrészt két különböző típusú, különböző módszerrel felvett adatállományról van szó, így az egyik nem tudja kontrollálni a másikat, másrészt pedig a társadalmi minősítés sem lesz torzításmentes, csak éppen más típusú torzításokat tartalmaz (amelyek általában az adatközlő nemzetiségéből, ismereteinek korlátaiból, de akár a kutató személyéből is fakadhatnak). A népszámlálás az önbevallást (autoidentifikációt) mutatja meg, és mint ilyen nemcsak pusztán az egyes etnikai csoportok nagyságáról, hanem az önbevallást meghatározó aktuális társadalmi jelenségekről, folyamatokról is sok mindent elárul. Ezzel szemben a társadalmi minősítés a lokális közösséget jól ismerő személy heteroidentifikációja, amely nem feltétlenül esik egybe az adott személy önmeghatározásával, viszont szintűgy sok információt ad,

⁴⁸ A lépték szerepe az etnicitás kutatásában a nemzetközi irodalomban is megjelenik (lásd például Barth, Fredrik: *Régi és új problémák...*, 1996, i. m., 13–23).

⁴⁹ Keményfi Róbert: *Földrajzi tér és etnicitás...*, 2010, i. m., 107.

⁵⁰ Szentpáli Áron: *Az etnikai földrajz...*, 2013, i. m., 105.

⁵¹ Tátrai Patrik: *Adalékok...*, 2006, i. m., 274.

melyek többnyire a többes és a köztes identitások, valamint az etnikai szegregáltság fokának bemutatására alkalmasak.⁵² Ehhez kapcsolódóan fontos megemlíteni az 1990-es évek második felében lezajlott „ki a cigány?” vitát, ami szintén a fenti kérdést járta körbe, bár némileg más hangsúlyokkal (például mérőmódszertani kérdések).⁵³ Egyetértve azzal, hogy alapvetően csak azt tekinthetjük cigánynak, aki annak vallja magát (és ebben a vita összes résztvevője ugyanazon állásponton volt), fontos látni, hogy a cigányság esetében társadalmi relevanciája van a heteroidentifikációnak is, hiszen a mindennapok során a többségi társadalom, és gyakran maguk az érintettek is tágabban értelmezik a cigányság csoporthatárait – bár ezek a határok sokszor már valóban nem etnikai, hanem szociális határok.

A cigányság felmérésének, feltérképezésének társadalmi igényét a földrajz részéről korábban és napjainkban is igyekeznek kielégíteni. Ezt – a népszámlálások adatsorainak térképre vetítésén kívül – a már említett heteroidentifikációs módszerrel végezték el. Azonban míg korábban, az 1980-as években egy országos, viszonylag egységes módszertani adatgyűjtéssel sikerült egy adatbázist összeállítani (CIKOBI-összeírás),⁵⁴ addig napjainkban az etnikai adatgyűjtés ezen módozata nem lehetséges; így a legújabb vállalkozás „az önbevalláson és a külső környezet megítélésén alapuló szemléletet” próbálta kombinálni, majd utólagosan – különböző megfontolások alapján – az adatokat korrigálni.⁵⁵ Ennek eredménye tehát egy hibrid adatsor, amely több forrás felhasználásával, ötvöztetésével, esetenként a szerzők általi korrekcióval készült, éppen ezért módszertanilag problémás.

A fentiek átvezetnek a kutatásetikai kérdésekhez, nevezetesen az etnikai vonatkozású adatok etnikai földrajzi felhasználásához. Többek között az 1941-es népszámlálás óta tudjuk, hogy az etnikai adatokat nem rendeltetésszerű célokra is lehet használni, és az etnikai adat napjainkban is érzékeny információnak számít. Ennek

---

⁵² Az említett különbségek ellenére a két adatsor összehasonlításából is fontos következtetéseket szűrhetünk le.

⁵³ A vita tanulmányait közli: Horvát Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia: *Cigánynak születni...*, 2000, i. m.

⁵⁴ Kocsis Károly – Kovács Zoltán: *A magyarországi cigányság társadalomföldrajza...*, 1991, i. m.

⁵⁵ Pásztor István Zoltán – Péntes János: *A roma lakosság...*, 2012, i. m., 50.

megfelelően főként az etnikai térképezésnél (azon belül is különösen a mikroszintű kutatásoknál) kell ügyelni arra, hogy az egyén ne legyen beazonosítható a térképek alapján.

Összegzés

Az etnikai földrajzi kutatások e rövid áttekintéséből számomra az derült ki, hogy az etnikai földrajz az útkeresés állapotában van, ahol a régi struktúrák bár még működnek, de egyre több kritika éri őket, egyre inkább kimerülnek a tradicionális kutatási területei – paradox módon pont azon területek, amelyek meghozták a tudományág számára az ismertséget. Erre az egyik választ a nemzetközi trendekhez való igazodás jelentheti; azonban jelenleg a hazai és a nemzetközi etnikai földrajzi kutatások rendkívül messze helyezkednek el egymástól, ami elsősorban az eltérő történelmi fejlődés, az eltérő etnikai térszerkezet következménye. A múltban és napjainkban is a hazai és a nyugati kutatásokat különböző társadalmi problémák foglalkoztatták, melyek alapvetően különböző kérdésfelvetéseket, különböző diszciplináris keretet, különböző fogalmi és definíciós keretet és különböző módszereket eredményeztek.

Mindezek ellenére a hazai etnikai földrajz lassan átalakulóban van; a hagyományos irányzatok mellett egyre nagyobb teret kap a kritikai megközelítés, illetve a nemzetközileg is fontos témák meghonosítása, amely lehetőséget ad a nemzetközi vérkeringésbe való aktívabb bekapcsolódásra. Ez pedig egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezen új módszerekkel és irányzatokkal ne lehetne továbbra is ugyanazon területen ugyanazon etnikai csoportokat vizsgálni.

Tanulmányomban az etnikai földrajz aktuális helyzetét igyekeztem bemutatni. Azonban ez az elemzés korántsem teljes körű, mivel írásomban alapvetően a földrajzosok (sőt, az etnikai földrajzosok) munkáira fókuszáltam, holott a tudományágon kívüli kutatók tanulmányaiban is lehetnek még – az etnikai földrajz címke alá sorolható – releváns eredmények. Igaz ez annál is inkább, mivel a diszciplináris határok egyre inkább elmosódnak. Éppen ezért – meglátásom szerint – az etnikai földrajz közeledni fog a társadalomtudományokhoz, nem zárkozhat be saját diszciplináris kereteibe, ugyanakkor sajátosságait, fő értékeit, elsősorban a térszemléletét, érdemes megőriznie.

Irodalom

- A. Gergely András: *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 1997.
- Airriess, Cristopher – Miyares, Ines: Exploring Contemporary Ethnic Geographies. In: Miyares, Ines – Airriess, Cristopher (szerk.): *Contemporary Ethnic Geographies in America*. Lanham–Plymouth, Rowman & Littlefield Publishers, 2007. 1–26.
- Aschauer, Wolfgang (2009): Etnikai térképezés és etnopolitika. Magyarország és a magyarok példája. In: *Föld és Ember*. 2009, 1–2. szám. 37–61.
- Bajmócy Péter : *Általános etnikai és vallásföldrajz*. Szeged, JATE Press, 2009.
- Barth, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. In: *Regio*. 1996, 1. szám. 3–25.
- Bottlik Zsolt: *Statistikai módszerek alkalmazási lehetőségei az etnikai földrajzi kutatásokban*. (Collegium Hungaricum Füzetek, 14.) Bécs, Collegium Hungaricum, 2001.
- Bottlik Zsolt – Gyuris Ferenc: The Connection Between the Muslim Population and Regional Disparities of Economic Development in the Balkan Region. In: *Geographica Polonica*. 2010, 2. 5–22.
- Cable, Dustin: *2010 Racial Dot Map*. Weldon Cooper Center for Public Service, University of Virginia, 2013. <http://www.coopercenter.org/demographics/Racial-Dot-Map> (2013-11-29)
- Estaville, Lawrence – Hardwick, Susan – Allen, James – Miyares, Ines: American Ethnic Geography. In: Gaile, Gary – Willmott, Cort (szerk.): *Geography in America at the Dawn of the 21st Century*. New York, Oxford University Press, 2003. 586–599.
- Eröss Ágnes: Nemzeti szimbólumok, mint térfoglalási eszközök Cipruson. In: Bajmócy Péter – Józsa Klára (szerk.): *Geográfus Doktoranduszok X. Országos Konferenciája*. Szeged, SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, 2010. 1–15.

- Farkas György: A nemzetiségi megoszlás térszerkezete vegyes lakosságú régiókban. „Nulladik” változat a nyelvhatárra – egy módszer próbája. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2000, 2. 109–124.
- Farkas György: Elméleti megfontolások az etnikai földrajz meghatározása kapcsán. In: Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek*. (Tér és terep, 5.) Budapest, Balassi Kiadó, 2006. 310–324.
- Fischer, Holger: Nemzeti kisebbségek ábrázolása a XIX. és a XX. századi magyar nemzetiségi térképeken. In: Lizanyec P. (szerk.): *Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság Közleményei 2*. Ungvár, Ungvári Állami Egyetem Hungarológiai Központ, 1995. 8–23.
- Frazier, John: Race, Ethnicity and Place in a Changing America: A Perspective. In: Frazier, John – Tettey-Fio, Eugene (szerk.): *Race, Ethnicity and Place in a Changing America*. Albany, State University of New York Press, 2010. 1–23.
- Gaile, Gary – Willmott, Cort (szerk.): *Geography in America at the Dawn of the 21st Century*. New York, Oxford University Press, 2003.
- Gregory, Derek – Johnston, Ron – Pratt, Geraldine – Watts, Michael – Whatmore, Sarah (szerk.): *The Dictionary of Human Geography*. London, Wiley-Blackwell, 2009.
- Guntram, Henrik Herb: *Under the Map of Germany*. London, Routledge. 1997.
- Gyapay Borbála: A városi szegregáció vizsgálatának elméleti kérdései. In: Nemes Nagy József (szerk.): *Térfolyamatok, térkategóriák, térelemzés*. Budapest, ELTE Regionális Tudományi Tanszék, 2012. 175–186.
- Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest, Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum, 2000.

- Horváth Alpár – Michalkó Gábor: Az etnicitás turizmusföldrajzi értelmezése: Erdélyi vonatkozások. In: *Földrajzi Közlemények*. 2014. Megjelenés alatt
- Ilyés Zoltán: Etnicitás és szimbolikus geográfia: A táj kisajátítása, különösen határvidékek, kontaktzónák esetén. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás: különbségteremtő társadalom*. Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 114–125.
- Irimiás Anna: Az új kínai migráció – a Budapesten élő kínai közösség. In: *Statistikai Szemle*. 2009, 7–8. 828–847.
- Jordan, Terry – Rowntree, Lester: *Human Mosaic: Thematic Introduction to Cultural Geography*. New York, Harper & Row, 1986.
- Jordan, Terry – Rowntree, Lester: *Human Mosaic: Thematic Introduction to Cultural Geography, 7th edition*. New York, Longman, 1997.
- Kántor Zoltán: Hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet. In: Szarka László – Vizi Balázs – Majtényi Balázs – Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Gondolat, 2007. 80–91.
- Keményfi Róbert: *A magyar nemzeti tér megszerkesztése*. Debrecen, Bölcsész Konzorcium, 2006.
- Keményfi Róbert: Földrajzi tér és etnicitás: a kritikai geográfia tanulságai. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás: különbségteremtő társadalom*. Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 99–113.
- Keményfi Róbert: Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszédmód formái II. In: *Tér és Társadalom*. 2011, 2. 69–87.
- Kocsis Károly: Etnikai földrajz. In: Tóth József (szerk.): *Általános társadalomföldrajz*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2002. 313–335.
- Kocsis Károly: Gondolatok a magyar etnikai térképészet és a politika kapcsolatáról. In: *Föld és Ember*. 2009, 3–4. 39–50.

Kocsis Károly – Kovács Zoltán: A magyarországi cigányság társadalomföldrajza. In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigány lét*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézet, 1991. 78–105.

Kocsis Károly – Tátrai Patrik (szerk.): *A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata — Changing Ethnic Patterns of the Carpatho–Pannonian Area*. Budapest, MTA CSFK FTI, 2012.

Kőszegi Margit: Az öregedő társadalom etnikai földrajzi jellegzetességei Bulgáriában a 21. század küszöbén. In: *Földrajzi Közlemények*. 2010, 1. 15–31.

Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: Gondolatok a hazai etnikai földrajzi kutatások lehetséges nemzetközi kapcsolódásairól. In: Nemes Nagy József (szerk.): *Térfolyamatok, térkategóriák, térelemzés*. Budapest, ELTE Regionális Tudományi Tanszék, 2012. 215–229.

Kőszegi Margit – Pfening Viola: Külföldiek Budapesten az ezredfordulón – a statisztikai adatok tükrében. In: Barta Györgyi – Keresztély Krisztina – Sipos András (szerk.): *A világváros Budapest a két századfordulón*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010. 288–303.

Léphaft Áron – Németh Ádám – Reményi Péter: Ethnic diversity and polarization in Vojvodina. *Hungarian Geographical Bulletin*. 2014. Megjelenés alatt

Pásztor István Zoltán – Péntes János: Foglalkoztatási krízis és jövedelmi periferizálódás Északkelet-Magyarországon a roma népességi arányok tükrében. In: *Területi Statisztika*. 2012, 4. 353–371.

Pásztor István Zoltán – Péntes János: A roma lakosság térbeli megoszlása és demográfiai tendenciái Északkelet-Magyarországon. In: Bottlik Zsolt – Czirfusz Márton – Gyapay Borbála – Kőszegi Margit – Pfening Viola (szerk.): *Társadalomföldrajz – területfejlesztés – regionális tudomány*. Budapest, ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, 2012. 49–64.

Pfening Viola: Asszimiláció vagy kirekesztettség? A bevándorlók beilleszkedését magyarázó modellek. In: Bottlik Zsolt – Czirfusz Márton – Gyapay Borbála – Kőszegi Margit – Pfening Viola (szerk.): *Társadalomföldrajz – területfejlesztés – regionális tudomány*. Budapest, ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, 2012. 11–27.

Schultz, Hans-Dietrich: Suggestiv und doch war? Die Karte als Propagandamittel im Geographieunterricht der Weimarer Republik und des „Dritten Reichs“. In: Daum, Egbert – Hasse, Jürgen (szerk.): *Subjektive Kartographie. Beispiele und sozialräumliche Praxis*. Oldenburg, BIS-Verlag, 2011. 145–165.

Szentpáli Áron: Az etnikai földrajz egy narratívája és jövőbeli lehetőségei. In: Bottlik Zsolt (szerk.): *Önálló lépések a tudomány területén*. Budapest, ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, 2013. 101–113.

Tátrai Patrik: Adalékok a települések belső etnikai térszerkezetének kutatásához. *Földrajzi Értesítő*. 2006, 3–4. 273–286.

Tátrai Patrik: Nemzetiségek a térben – színes foltok a térképen: gondolatok a hazai etnikai térképezésről. In: *Föld és Ember*. 2010, 3–4. 51–59.

Trjosnyikov, Alekszej Fjodorovics (szerk.): *Geograficeszkij enciklopedyiceszkij szlovar*. Moszkva, 1988.

www.uwec.edu/geography/ethnic/bylaws.html (2013-11-29)